

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Κ. ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΥ

'Επιμελητοῦ Α' Ἑδρας Λατινικῆς Φιλολογίας

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΗΘΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΚΙΝΔΥΝΟΥ
ΕΙΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑΣ ΠΗΓΑΣ ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΟ ΕΡΓΟΝ
DE RE PUBLICA ΤΟΥ ΚΙΚΕΡΩΝΟΣ

Εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τῆς *De Re Publica* τοῦ Κικέρωνος¹ διασώζεται ἕν ενδιαφέρον ἀπόσπασμα. Δι' αὐτοῦ οἱ Φοίνικες, καὶ συγκεκριμένως οἱ ἔμποροι ἐκ Φοινίκης, θεωροῦνται ὑπεύθυνοι τῆς εἰσαγωγῆς τρυφηλῶν τρόπων ζωῆς καὶ ἀκορέστων ἐπιθυμιῶν παντὸς εἴδους εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος². Τὸ θέμα τῆς εὐθύνης τῆς θαλάσσης διὰ τὴν ἐπὶ τὰ χεῖρω ἐξέλιξιν τῆς ἠθικῆς στάθμης τῶν πολιτῶν ἐπαναλαμβάνεται ἐπὶ γενικωτέρου πλαισίου εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τῆς *De Re Publica*, ἔνθα ὑποστηρίζεται ὅτι αἱ παραθαλάσσιαι πόλεις κυρίως διατρέχουν ἔθνικοὺς καὶ ἠθικοὺς κινδύνους. Καὶ τοῦτο διότι εἶναι ἐκτεθειμέναι ὄχι μόνον εἰς τὸν κίνδυνον ἀπροβλέπτου ἐπιδρομῆς³, ἀλλὰ καὶ εἰς διαφθοράν καὶ ἠθικὸν ἐκφυλισμὸν⁴. Οὕτως ἀρχαῖα, καὶ κατὰ συνέπειαν σεβαστὰ καὶ διατηρητέα, ἔθιμα ὑφίστανται σοβαρὸν κλονισμὸν ἐκ τῆς εἰσροῆς νέων γλωσσῶν καὶ

1. Fr. 3 ap. Non. 431. 11, σελ. 695 (Lindsay). Περὶ τοῦ ἔργου του τούτου ὁ Κικέρων ὁμιλεῖ εἰς τὰς ἐπιστολάς του: *ad Q. fr. II. 2. 1* («*scribebam illa quae dixeram πολιτικά, spissum sane opus et operosum*»). Ἐν *III. 5. 1* φαίνεται ὅτι ἀποπειρᾶται ἀλλαγῆν τοῦ ὄλου σχεδίου καὶ τοῦτο κατὰ παρόρησιν τοῦ Σαλλουστίου, μετατρέπων τὴν ἔργασίαν του ταύτην εἰς διάλογον μεταξὺ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Quintus. Ὁ *H. J. Rose, A Handbook of Latin Literature* (London, 1954³), σελ. 185, σ. 99, θεωρεῖ ὅτι τὸ ἔργον εἶχεν ἤδη δημοσιευθῆ τῷ 51 π.Χ., λαβὼν ἀφορμὴν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Καιλίου ἀπευθυνομένης πρὸς τὸν Κικέρωνα πβ. *ad fam. VIII. 1. 4*.

2. «*Poeni primi mercibus suis avaritiam et mercibus suis avaritiam et magnificentiam et inexplebiles cupiditates omnium rerum importaverunt in Graeciam*». Ἐπὶ τοῦ ὄλου θεματός βλ. καὶ *N. K. Πετροχείλου, Roman Attitudes to the Greeks* (Ἀθήναι, 1974), σελ. 89 κ.έξ.

3. *Cic., De Re Pub. II. 5 κ. έξ.*

4. Αὐτόθι 7 κ.έξ. Πβ. *K. N. Ἠλιοπούλου, «Αἱ περὶ ἔργασίας ὡς οἰκονομικὸν παράγοντος ἀντιλήψεις τοῦ Κικέρωνος», «Μελέται πρὸς τιμὴν Στρατηγῆ Γ. Ἀνδρεάδη», Τόμος III (Ἀθήναι, 1974), σελ. 153 κ.έξ.*

τρόπων ζωής έξ ύπερποντίων χωρῶν. Πέραν τούτου οί κάτοικοι τῶν παραθαλασσίῶν πόλεων εἶναι ἀνήσυχοι, κατέχονται δὲ ἀπὸ τὸν πειρασμὸν τῶν ταξιδιῶν. Χαρακτηριστικῶς τονίζεται ὅτι, καὶ ὅταν ἀκόμη παραμένουν εἰς τὴν χώραν τῶν, ὁ νοῦς τῶν πλανᾶται εἰς ξένους τόπους. Πολλὰ πράγματα καταστρεπτικὰ διὰ τὰς πολιτείας καὶ παρακινουῦντα πρὸς βίον ἀνέσεων καὶ τρυφῆς μεταφέρονται διὰ θαλάσσης ἀγορασθέντα ἢ καταληφθέντα βιαίως. Κατ'αὐτὸν τὸν τρόπον, ἐξακολουθεῖ ὁ Κικέρων, διὰ τῆς νοθρότητος δῆλον ὅτι καὶ τῆς σπατάλης, ἐξηφανίσθησαν ἡ Καρχηδὼν καὶ ἡ Κόρινθος καὶ οἱ κάτοικοί τῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐγκαταλείψει τὴν γεωργίαν καὶ τὴν πολεμικὴν ἄσκησιν, διὰ νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὸ ἐμπόριον καὶ τὰ θαλάσσια ταξίδια, διεσπάρησαν ἀνά τὴν ὑφήλιον. Τέλος διατυπῶται ἡ γνώμη ὅτι ἡ μετὰ τῆς θαλάσσης γειννιάσις πλήττει οὐσιαστικῶς τὸ σύνολον τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῶν νήσων τῆς καὶ τῶν ὑπερποντίων ἀποικιῶν τῆς, αἱ ὁποῖαι συνορεύουν πρὸς τὰς βαρβαρικὰς χώρας, οὐδεμία τῶν ὁποίων, πλὴν τῶν Ἑτρούσκων καὶ τῶν Φοινίκων, ἦτο χώρα θαλασσοπόρος.

Αὐτὴ εἶναι ἡ μία ὄψις τοῦ ὅλου προβλήματος. Τὸ θέμα ὁμως ἐρευνᾶται ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τῆς γειννιάσεως πρὸς τὴν θάλασσαν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων τῆς Ἑλλάδος. Συγκεκριμένως ἡ πολιτικὴ ἀστάθεια τῆς χώρας αἰτιολογεῖται μὲ βάσιν τὴν πρὸς τὴν θάλασσαν τοποθεσίαν τῶν πόλεων τῆς¹, αἱ ὁποῖαι ἀποζημιούνται μόνον διὰ τῆς εὐχεροῦς εἰσαγωγῆς τῶν ἀναγκαίων προμηθειῶν καὶ τῆς ἐξαγωγῆς τῶν πλεοναζόντων προϊόντων. Τὸ τίμημα βεβαίως ἦτο ἐπαχθὲς καὶ ἡ Ρώμη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν αὐτὴν ὁδὸν μὲ τὰς ἑλληνικὰς παραθαλασσίας πόλεις, αἱ ὁποῖαι ἐκλονίζοντο ὑπὸ ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς ἀσταθείας. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ σοφία τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Ρώμης Ρωμύλου ἐξησφάλισε διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Τιβέρεως ἰδρύσεως τῆς πόλεως τὰ ἀναμφισβήτητα ἐκ θαλάσσης πλεονεκτήματα, ἐν οἷς καὶ ἡ διευκόλυνσις τῶν ἐπικοινωνιῶν πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, ἀνευ τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν μειονεκτημάτων. Οὐδεμία ἄλλη θέσις εἰς τὴν ἰταλικὴν χερσόνησον, ὑποστηρίζει ὁ Κικέρων, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι περισσότερον κατάλληλος, ἵνα ἐξελιχθῇ εἰς ἰσχυρὰν αὐτοκρατορικὴν δύναμιν².

Εἰς τὰ ἀνωτέρω χωρία τῆς De Re Publica θίγεται μία πλευρὰ μόνον

1. Αὐτ., 9: «*quae causa perspicua est malorum commutationumque Graeciae propter ea vitia maritimarum urbium, quae ante paulo perbreuiter adtigio*».

2. Αὐτ., 10: «*... ut mihi iam tum divinasse ille videatur hanc urbem sedem aliquando et domum summo esse imperio praebituram*».

τοῦ πολιτικοῦ ιδεώδους τοῦ Κικέρωνος¹ ἀφορῶσα εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν ἠθικοπολιτικὴν ἀσφάλειαν τῶν πόλεων. Ἐν προκειμένῳ ἡ ἔρευνα τῶν πηγῶν ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Κικέρων συνεκέντρωσε μέγα μέρος τοῦ ὑλικοῦ κατηγοριῶν κατὰ τῶν παραθαλασσίων πόλεων ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν Ἑλλήνων. Οὕτως ὁ Πλάτων εἰς τοὺς Νόμους τοῦ² διατυπώνει τὴν γνώμην ὅτι μία πόλις πλησίον τῆς θαλάσσης διαθέτουσα καλοὺς λιμένας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ αὐτάρκειαν εἰς τὸν ἀγροτικὸν τομέα, θὰ εἶχεν ἀσφαλῶς τὴν ἀνάγκην ἐνὸς θεοῦ νομοθέτου, διὰ νὰ μὴ ἀναπτύξη ἀσταθεῖς καὶ διεφθαρμένας συνηθείας. Ἡ θάλασσα, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἐγγύτης πρὸς αὐτὴν εἶναι εὐχάριστος εἰς τὴν καθ' ἡμέραν ζωὴν, εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα «ἀλμυρὸν καὶ πικρὸν γειτόνημα»³, καὶ τοῦτο διότι διὰ τῆς πληρώσεως τῆς πόλεως διὰ καταναλωτικῶν ἀγαθῶν ἀφ' ἐνός καὶ διὰ τοῦ κέρδους ἐκ τῆς ἀγορᾶς καὶ πωλήσεως ἀφ' ἑτέρου δημιουργεῖται ἀστάθεια καὶ ἀνεπιτιμότης εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐξ αὐτῆς ἔλλειψις ἀγάπης καὶ ἐμπιστοσύνης εἰς τὰς ἀνθρωπίνους σχέσεις. Ἐπιπροσθέτως⁴ τὸ γεγονός ὅτι ἡ πόλις αὕτη εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς ἐπιθέσεις ἐκ τῆς θαλάσσης ἔχει ὡς ἀναγκαῖον ἐπακόλουθον τὴν ἀπόκτησιν πλοίων, ἡ δὲ χρῆσις τούτων κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου ἐθίζει τοὺς ἀνθρώπους εἰς ταχεῖαν φυγὴν, ἐφ' ὅσον δὲν τολμοῦν νὰ παραμείνουν μαχόμενοι ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, γεγονός τὸ ὅποῖον ἀποδεικνύει ἐμφανῶς ὅτι οὗτοι γίνονται χειρότεροι ἀπὸ πλευρᾶς πολεμικοῦ φρονήματος⁵. Τονίζεται ἐνταῦθα ὅτι ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως ὁ Μαραθῶν καὶ αἱ Πλαταιαὶ «ἔσωσαν» τὴν Ἑλλάδα, οὐχὶ ἡ Σαλαμίς καὶ τὸ Ἄρτεμισιον⁶.

Φαίνεται ὅτι τὸ ὅλον θέμα ἦτο εὐρύτερον, δὲν ἐκφράζεται δὲ μόνον

1. Περὶ τῆς ὀφειλῆς τοῦ Κικέρωνος εἰς τοὺς Ἕλληνας διὰ τὴν ἐν γένει δημιουργίαν τοῦ πολιτικοῦ τοῦ ιδεώδους βλ. W. W. How, «Cicero's Ideal in His *De Republica*», *J. R. S.* 20 (1930), σσ. 24-42. Εἰδικῶς περὶ τῆς πρωτοτυπίας του βλ. C. W. Keyes, «Π. Original Elements in Cicero's Ideal Constitution», *A. J. Ph.* 13 (1921), σσ. 309-323, ἰδίᾳ σελ. 312, ἐνθ. ἀνάγν.: «Μέγα μέρος τῆς πρωτοτυπίας τοῦ ἀφορᾶ εἰς προβλέψεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν χαρακτῆρα συμβιβασμοῦ, τὸ δὲ προκύπτον πολίτευμα εἶναι μία προσπάθεια ἐύρεσεως τῆς χρυσοῦς τομῆς μεταξὺ τῶν ἀκροτήτων ... ».

2. IV, 704 d.

3. Πβ. Ἄλκμᾶν. fr. 108 (Page).

4. Νόμ. IV, 706 b κ.εξ.

5. Ὁ Πλάτων παραπέμπει εἰς τὴν Ἰλιάδα (Ξ, 96 κ.εξ.), ἐνθα ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπιπλήττει τὸν Ἀγαμέμνονα, διότι διέταξε τοὺς Ἀχαιοὺς νὰ καθελκύσουν τὰ πλοῖα εἰς τὴν θάλασσαν, καθ' ὅ χρονικὸν διάστημα δεινῶς ἐπιέζοντο ὑπὸ τῶν Τρώων. Ἡ σκέψις ἐνταῦθα εἶναι ὅτι τὰ στρατεύματα ἀσφαλῶς θὰ ἐγκαταλείψουν τὴν μάχην, ἐὰν ἴδουν τὰ πλοῖα νὰ κατευθύνονται πρὸς τὴν θάλασσαν.

6. Νόμ. IV, 707 C.

ἢ ἀποψις ἑνὸς ὀρισμένου συγγραφέως. Μία πιθανὸν ὑποβόσκουσα ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἀντίθεσις μεταξύ ὀπλιτῶν ξηρᾶς καὶ ναυτικῶν πληρωμάτων κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα ὑποδηλοῦται διὰ τῶν ἀπόψεων τοῦ «Παλαιοῦ Ὀλιγαρχικοῦ»¹, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει ὅλα τὰ δεινὰ τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας εἰς τὴν ἀνάγκην ἐνθαρρύνσεως καὶ ἐκθρέψεως τοῦ ναυτικοῦ στοιχείου. Ἐνταῦθα γίνεται μνεῖα τῆς ἀκολασίας τῶν δούλων καὶ τῶν μετοίκων, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀπαραίτητοι «διὰ τε τὸ πλῆθος τῶν τεχνῶν καὶ διὰ τὸ ναυτικόν»², ὡς καὶ τῶν τρυφηλῶν ἐθίμων καὶ τῆς ἀναμίξεως τῆς γλώσσης, ἥτις εἶναι προῖον τῆς ἐπαφῆς τῶν Ἀθηναίων μετὰ τῶν λαῶν τῆς Σικελίας, Ἰταλίας, Κύπρου, Αἰγύπτου, Λυδίας καὶ Πόντου³. Ἐὰν αἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν μόνον μία νῆσος, τονίζεται ἐνταῦθα, οὐδένα κίνδυνον θά διέτρεχον αὐταὶ ἐκ τῶν ὀλιγαρχικῶν τῶν⁴.

Ἄλλο Ἀριστοτέλης ἐξ ἄλλου ἀναφέρει⁵: «περὶ δὲ τῆς πρὸς τὴν θάλατταν κοινωνίας, πότερον ὠφέλιμος ταῖς εὐνομουμέναις πόλεσιν ἢ βλαβερὰ, πολλοὶ τυγχάνουσιν ἀμφισβητοῦντες». Ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑποστηρίζεται ὅτι ἐπαφὴ μετὰ προσώπων ἀνατραφέντων «ἐν ἄλλοις νόμοις» καὶ ἡ αὐξησις τοῦ πληθυσμοῦ λόγῳ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἐμπορίου εἶναι φθοροποιὰ «πρὸς τὸ πολιτεῦσθαι καλῶς». Ἀφ' ἑτέρου δὲ εἶναι σαφές ὅτι «βέλτιον καὶ πρὸς ἀσφάλειαν καὶ πρὸς εὐπορίαν τῶν ἀναγκαίων μετέχειν τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν τῆς θαλάσσης». Μία πόλις πρέπει νὰ εἶναι ἰκανὴ νὰ εἰσάγῃ ὅ,τι ἔχει ἔλλειψιν καὶ νὰ ἐξάγῃ ὅ,τι ἔχει ἐν ἀφθονίᾳ, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀναγκαῖον δι' αὐτὴν νὰ γίνῃ παγκόσμιος ἀγορὰ ἢ νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὸ ἐμπόριον πρὸς προσπορισμὸν ἀφθόνων προσόδων. Ἐν ὀλίγοις ἢ ἀποψις τοῦ Ἀριστοτέλους φαίνεται νὰ κλίνη πρὸς τὸ ὅτι τὰ ἐκ τῆς θαλάσσης πλεονεκτήματα εἶναι ὑπέρτερα τῶν ἐκ ταύτης μειονεκτημάτων, ἐφ' ὅσον τὰ τελευταῖα δύνανται νὰ θεθοῦν ὑπὸ νομοθετικῶν ἔλεγχων.

Ἐντὸς τοῦ γενικωτέρου αὐτοῦ κλίματος τῆς διαφωνίας ὁ Κικέρων προβάλλει ἐμμέσως μὲν ἀλλὰ σαφῶς τὴν ἀντίθεσιν μεταξύ τῆς προίμου Ρώμης, ὡς μιᾶς ἀγνῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας⁶ ἀφωσιωμένης εἰς τὴν ἄσκησιν διὰ τῶν ὄπλων, καὶ τῶν ἀνὰ τὰς θαλάσσας περιπλανωμένων Ἑλλήνων. Οὗτοι θεωροῦνται ὑπεύθυνοι τῆς ἠθικοπολιτικῆς διαφθορᾶς τῶν πόλεων τῶν, ἐφ' ὅσον κύριος σκοπὸς τῶν ὑπῆρξεν ἐπὶ ἔτη τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ δι' αὐτοῦ κερδοσκοπία.

1. [Ξεν.], Ἀθην. Πολ., I, II.

2. Αὐτ., I, 10•12.

3. Αὐτ., II, 7.

4. Αὐτ., II, 14 κ.εξ.

5. Πολιτ., VII, 1327 a 11 κ.εξ.

6. Πβ. Cato Agr. praef. 2• Varro, Agr. I, 3.

Είναι ἀπολύτως ἐμφανές ὅτι ἡ ἀντίθεσις αὐτῆ στηρίζεται ἐπὶ μὴ ρεαλιστικῆς βάσεως, καὶ τοῦτο διότι ἡ εἰκὼν μιᾶς Ἑλλάδος ἀποκλειστικῶς ἐνασχολουμένης μὲ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν τρυφήν ἀγνοεῖ καθ' ὅλοκληρίαν τὰ συντηρητικὰ στοιχεῖα καὶ ἰδιαίτερώς τὴν Σπάρτην, ἡ ὁποία οὔτε μὲ τὸ ἐμπόριον ἠσχολεῖτο οὔτε τρυφηλὸν βίον διῆγεν. Ἐξ ἄλλου ἡ εἰκὼν αὕτη, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ θάλασσα ἀποτελεῖ τὸ σύμβολον μιᾶς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς ἀσταθείας¹, εἶναι σύμφωνος μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος προβολὴν τῆς Ρώμης ὡς ιδεώδους πόλεως, ἡ ὁποία ἔχουσα, ἢ καλύτερον διαθέτουσα κατ' ἀπονομήν, καθ' ὃ μέτρον ἐκεῖνη ἐπεθύμει, πάντα τὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς ἀγνῆς πρωτογόνου κοινότητος² καὶ κειμένη ἐπὶ τῆς ὄχθης ἐνός οὐδέποτε ἐκπίπτοντος ποταμοῦ ἐχρησιμοποιοεῖ, διὰ τὴν ὑπερτονίση τὴν ἰδικὴν τῆς ὑπεροχῆν, ἅπαν τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον αὐτοὶ οὗτοι οἱ Ἕλληνες εἶχον χαρακτηρίσει ὡς ἐπικίνδυνον διὰ τὰς παρὰ τὴν θάλασσαν πόλεις. Πέραν ὅμως τῶν ἀναγκῶν προβολῆς μιᾶς πόλεως δι' ἔργου ἐγκωμιαστικοῦ χαρακτήρος, ὡς ἦτο ἡ Κικερώνειος Πολιτεία, πρέπει ἀσφαλῶς νὰ διακρίνωμεν καὶ ἄλλα αἰτία διὰ τὴν ἐμφανῆ ρωμαϊκὴν δυσπιστίαν ἐναντι τοῦ ὕγρου στοιχείου.

Ὅπως ἰδιαίτερώς ἐνδεικτικὸς πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ ἐπαπειλούμενος ἐκ θαλάσσης ἀπροσδόκητος κίνδυνος ἐπιθέσεως³, ἐν θέμα διὰ τὸ ὁποῖον οἱ Ἕλληνες εἶχον ἐπίσης προσφέρει τὸ ἀναγκαῖον ὑλικόν. Ὁ Πλάτων συγκεκριμένως παρέσχεν ὡς παράδειγμα παρομοίου κινδύνου τὰς ταλαιπωρίας, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὸ τοῦ Μίνως πρὸ τῆς ἀποκτήσεως πλοίων ὑπ' αὐτῶν, τὰ ὁποία ὅμως καὶ αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἐθεωροῦντο ἐπικίνδυνα εἰς τὸν τομέα τῆς ἠθικῆς⁴. Παρ' ὅλον ὅτι ὁ Κικέρων δὲν ἀναφέρει τὸ συγκεκριμένον αὐτὸ στοιχεῖον, ἴσως διότι δὲν συνεβίβαστο μὲ τὰ ρωμαϊκὰ δεδομένα, εἶναι πιθανὸν νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ δύο σημαντικὰ κριτήρια εἰς τὰς περὶ τῆς θαλάσσης ἀπόψεϊς του. Τὸ πρῶτον θὰ ἠδύνατο νὰ τὸ ἴδῃ τὴν ἀπὸ τῆς πλευρᾶν αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία πολλακίς ὑπῆρξε ἔθμα τῶν ἐκ τῆς θαλάσσης κινδύνων. Εἶχεν ἀποδειχθῆ ὅτι αἱ πόλεις τῆς Ν. Ἰταλίας ὑπῆρξαν ἰδιαίτερώς εὐπρόσβλητοι εἰς τὰς

1. Πβ. Cic. De Re Pub. II. 8: «quid dicam insulas Graeciae, quae fluctibus cinctae natant paene ipsae simul cum civitatum institutis et moribus?».

2. Ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἀντιπαρθέσεως ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χαρακτικῶν, βλ. Ν. Κ. Πετροχείλου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 55 κ.ἑξ.

3. Πβ. Cic. De Re Pub. II. 6.

4. Νόμοι IV, 706 α κ.ἑξ. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι ὁ Πλάτων ἐθεώρει ἐπιβλαβὴ διὰ τὸν λαόν τὰ ταξίδια ἐν γένει, ἐπέτρεπεν ὅμως ὀρισμένους ἐξαιρέσεις δι' ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος· βλ. A. Zimmern, The Greek Commonwealth (Oxford, 1931⁵, repr. 1952), σελ. 255, σ. 1.

ἐπιθέσεις τῶν Καρχηδονίων, γεγονός τὸ ὁποῖον δυνατόν νὰ ἠνάγκασε τὴν Ρώμην νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν πρῶτον μετὰ τῆς Καρχηδόνας πόλεμον, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου αὕτη ἀπέκτησεν ἕνα στόλον¹. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ δεύτερον κριτήριον, εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ εἶχε συσχετισθῇ ἡ παραθαλασσία ἀκτὴ μὲ ὑπερποντίους κινδύνους προερχομένου καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἀκόμη τὴν Ἑλλάδα. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὕτην ἡ Ἑλλάς ἀπετέλει ὄχι πλέον τὸ θῆμα, ἀλλὰ τὸν θύτην, ὁ ὁποῖος ἠπείλει σοβαρῶς κάποτε καὶ αὐτὴν τὴν Ρώμην. Ὁ Τάρας εἰδικῶς προσκαλῶν ἐξωτερικὴν βοήθειαν εἰς περιπτώσεις ἀνάγκης² συνίστα σοβαρὸν κίνδυνον διὰ τὴν Ρώμην. Οἱ Ἕλληνες ἠδύνατο οὕτω νὰ παίζουσι τὸν ρόλον τοῦ ἀπροβλέπτου ἐχθροῦ, ὡς ἐπίσης καὶ τοῦ στόχου τῆς ἐπιθέσεως. Παρ' ὅλον ὅτι ὁ Κικέρων μνημονεύει τοὺς Ἑτρούσκους καὶ οὐχὶ τοὺς Ἕλληνας ὡς πειρατὰς, τὸ θέμα τῶν προΐμων πειρατικῶν θαλασσοποριῶν δὲν πρέπει νὰ ἀγνοηθῇ, προκειμένου νὰ διερευνηθῇ τὸ αἷτιον τῆς κατὰ τῆς θαλάσσης δυσπιστίας τοῦ Κικέρωνος. Τῷ 348 π.Χ., συμφώνως πρὸς τὴν ἀφήγησιν τοῦ Λιβίου³, ἑλληνικὸς πειρατικὸς στόλος ἐφθασε μέχρι τῆς ὄχθης τοῦ Τιβέρεως. Ὁλίγας δεκαετίας ὕστερον, τῷ 302 π.Χ., ἕτερος ἑλληνικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Σπαρτιάτην Κλεώνυμον κατέλαβε μίαν πόλιν τῆς Ν. Ἰταλίας, ἀλλὰ εἴτε ἐξεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων εἴτε ἀπεμακρύνθησαν αὐτοβούλως φοβούμενοι ἐπιθεσιν⁴. Παρ' ὅλον ὅτι οἱ πειραταὶ τῶν τελευταίων δεκαετιῶν

1. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἱστορία τῆς καταλήψεως ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐνὸς πλοίου τῶν Καρχηδονίων κατὰ τὸν πρῶτον πόλεμον καὶ τῆς χρησιμοποίησεως τούτου ὡς προτύπου διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ στόλου τῶν πβ. auct. de vir. ill. 37. 4. Enn. Ann. fr. 225 (Vahlen²). Ὁ F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*, Vol. I, 1957, σελ. 75, πιστεύει ὅτι βᾶσις τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ Fabius (πβ. Gelzer, *Hermes*, 1933, σελ. 139). Κατὰ τὴν γνώμην μου ἡ ἄποψις τοῦ Laqueur, R. E., «Philinus», col. 2184, προβάλλουσα τὸν Φιλίνον ὡς πηγὴν φαίνεται περισσότερο πειστική. Ἡ γενικέυσις τοῦ θέματος περὶ δανείων τῶν Ῥωμαίων ἐκ τῶν ἐχθρῶν τῶν ἐκτίθεται μετὰ τῶν ἀρχαίων πηγῶν ὑπὸ Walbank, αὐτόθι. Ὁ Pöschl, *Römischer Staat und griechisches Staatsdenken bei Cicero* (Neue deutsche Forschungen, 5) (Berlin, 1936), σελ. 79η προσκομίζει παραδείγματα τοῦ ἰδίου θέματος, συμφώνως πρὸς τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες ὑποτίθεται ὅτι ἐδανείσθησαν ἐκ τῶν βαρβάρων· βλ. καὶ Ν. Κ. Πετροχείλου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 93, σ.1.

2. Τὸ θέμα συζητεῖται ὑπὸ τοῦ T. Frank, *Roman Imperialism* (New York, 1914), σελ. 62.

3. VII. 25. 4.

4. Ὁ Κλεώνυμος τότε ἐπλευσε πρὸς βορρᾶν καὶ ἐληλάτησε τὴν παραθαλασσίαν ἀκτὴν τῶν Βενετῶν, ἀλλ' ἀποθῆθη μὲ βαρεῖας ἀπωλείας ὑπὸ τῶν Παταβίνων καὶ τῶν Βενετῶν. Εἶναι εὐνόητος ἡ ὑπερφάνεια τοῦ Λιβίου, ὅταν λέγῃ (X. 2. 14 κ.ἐξ.) ὅτι «*ostrea navium spoliaque Laconum in aede Iunonis veteri fixa multi supersunt qui viderunt Patavi*», ἡ δὲ ἐπέτειος ἐωρτάζετο διὰ ναυτικοῦ ἀγῶνος.

τῶν χρόνων τῆς δημοκρατίας δὲν ἦσαν κανονικῶς Ἑλληνας¹ καὶ ἡ πειρατεία, ἀφ' ἧς ὑπετάγη αὐτὴ ὑπὸ τοῦ Πομπηίου, δὲν ἦτο δυνατόν πλέον νὰ θεωρηθῆ ὡς σοβαρὰ ἀπειλή, ἢ πρόσφατος προσβολὴ τῶν θαλασσῶν πιθανὸν νὰ εἶχε δημιουργήσει τὴν ιδεάν εἰς τοὺς συγχρόνους τοῦ Κικέρωνος ὅτι αὐτὴ αὐτὴ ἡ θάλασσα ἦτο κατὰ κάποιον τρόπον ὑπεύθυνος διὰ παρομοίας δραστηριότητος καὶ ὅτι ἔν ἔθνος ἀφωσιωμένον μετὰ πάθους εἰς τὴν θαλασσοπλοίαν, ὡς ἦσαν οἱ Ἑλληνας, δυνατόν νὰ εἶχεν ὁπωσδήποτε προσβληθῆ ὑπὸ μιᾶς παρανόμου ψυχосυνθέσεως.

Ἐν συμπεράσματι δύναται νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι οἱ ἐκ θαλάσσης ἠθικοὶ καὶ πολιτικοὶ κίνδυνοι ἀπετέλεσαν θέμα πρόσφορον πρὸς διαπραγματεύσιν εἰς τὰ κείμενα ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Ὁ Κικέρων μεταχειρίζεται τὸ ὑπάρχον ὑλικὸν εἰς ἔργον ἐγκωμιαστικοῦ χαρακτήρος, τὸ ὁποῖον φέρει ἐκδηλα τὰ στοιχεῖα τῆς ρωμαϊκῆς προκαταλήψεως κατὰ τῆς θαλάσσης καὶ τῶν Ἑλλήνων. Αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ ἐγκωμιαστικὸς χαρακτήρ τοῦ *De Re Publica* ἀπέτρεψε τὸν Κικέρωνα ἀπὸ τοῦ νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς ιδέας μιᾶς πιθανῆς εἰς τὸ μέλλον ἠθικῆς ἐξουθενώσεως καὶ πολιτικῆς καταστροφῆς τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐπαφῆς μετὰ τῆς θαλάσσης. Διὰ τοῦ ἐπαινοῦ τῆς σοφίας τοῦ Ρωμύλου τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον ἐγένετο ἀποδεκτὸν ὑπὸ ὀρισμένους περιορισμοὺς καὶ συγκεκριμένως ὑπὸ τὴν ποταμίαν μορφήν του, εἶναι ὁμῶς σαφές ὅτι οἱ Ρωμαῖοι πολῖται θὰ ἔπρεπε νὰ συναγάγουν τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ρώμη, ὡς κέντρον μεγάλης αὐτοκρατορίας, θὰ ἦτο ἐν πολλοῖς περισσότερον ἐκτεθειμένη εἰς ἐπικινδύνους ἐπιδράσεις ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς διαφθορᾶς παρὰ ὅσον μία ἑλληνικὴ παραθαλασσία πόλις. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο, καίτοι δὲν διατυπῶνται ἀπεριφράστως, νοεῖται ὁμῶς ἐκ τοῦ ὅλου κλίματος τῆς κατὰ τῆς θαλάσσης δυσπιστίας, εἰς τὸ σημεῖον δὲ αὐτὸ αἱ θέσεις Κικέρωνος καὶ Ἀριστοτέλους μεγάλως διαφέρουσιν ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν αἰσιοδοξίας διὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπαφῆς μετὰ τῆς θαλάσσης.

1. Τὰ καταφύγια τῶν ἦσαν ἡ Κιλικία καὶ ἡ Κρήτη· βλ. C. A. H. IX, σελ. 350 κ.εξ. Διὰ τὴν ὑπαρξιν τῆς πειρατείας εἰς τοὺς πρώτους Ἑλληνας βλ. Θουκ. I. 5· πβ. τὴν τυπικὴν ἐρώτησιν παρ' Ὁμήρω, Ὁ δ. γ 71 κ.εξ., ι 252 κ.εξ., Ὑμν. Ἄπο λ. 452 κ.εξ.· πβ. καὶ A. Zimmern, *The Greek Commonwealth* (Oxford, 1931⁵, repr. 1952), σελ. 239, διὰ τὸ ἀληθές νόημα τῆς τυπικῆς ἐρωτήσεως πρὸς τοὺς πειρατὰς. Διὰ τὴν θέσιν ὀρισμένων διακεκριμένων ληστῶν τῶν νεωτέρων χρόνων βλ. αὐτόθι, σελ. 238, σ. 1.

SUMMARY

Moral and political dangers concerned with the sea became an early subject of disputation in certain ancient Greek texts. Cicero uses this material in a eulogistic work, in which Roman prejudice against the sea and the Greeks is very evident. The specifically eulogistic character of Cicero's «Republic» made him refrain from expressing even the slightest idea that contact with the sea could well cause the moral and political destruction of the Roman Empire. On the contrary, by praising Romulus' wisdom in founding the city of Rome on a river, he showed his acceptance of the value of Rome's contact with the element «water», but only in the form of a river. At any rate, Cicero implied, Romans should draw the conclusion that Rome, as the center of a great empire, would obviously be more exposed to the dangerous influences of moral and political corruption from contact with the sea than a Greek maritime city. This conclusion, though not clearly drawn, is evidently implied by the whole atmosphere of distrust in the sea. It is this point which makes Cicero and Aristotle greatly differ in their opinion of the results, which are expected from a long established contact with the sea.